

2-ТОМ, 10-СОН

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ЗАМОНАВИЙ БОШҚАРУВНИНГ ХОРИЖ
ТАЖРИБАСИ

Obloqulova Shodiya

Тошкент шаҳар Олмазор тумани 326-сонли Хорижий тилларга ихтисослашган
умумий ўрта таълим мактаби ўқитувчиси

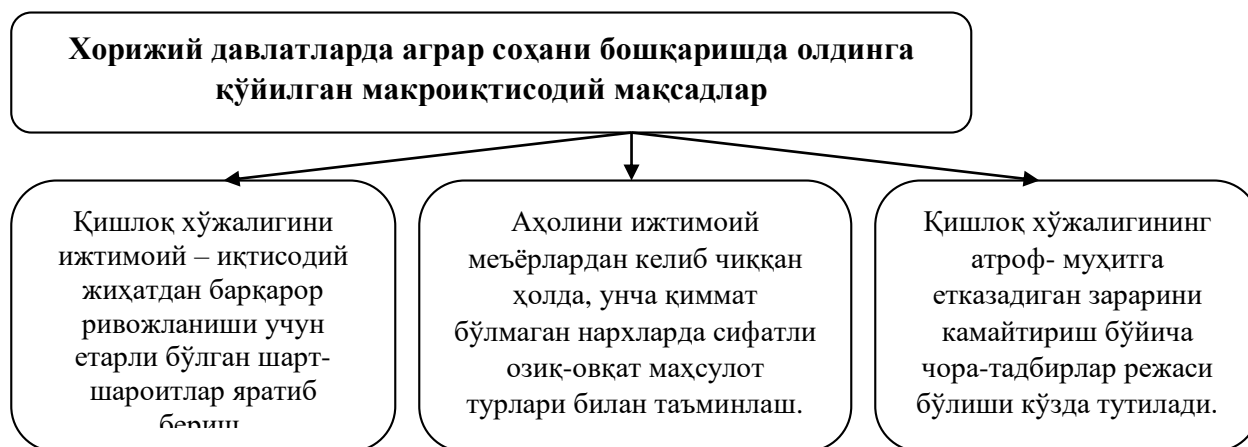
Узоқ вақтлардан буён хорижий давлатларда Европа Иттифоқи ва АҚШда аграр соҳани бошқариш назариясида бозорга мувофиқлаштириш ва бозор орқали мувофиқлаштиришнинг ўзи кифоя, деган тушунча устунлик қилиб келган бўлишига қарамадан, аграр ишлаб чиқаришни бошқариш концепциясида давлатнинг қишлоқ хўжалиги фаолиятига аралашувисиз, уни қўллаб-қувватлашисиз, фақатгина давлат томонидан бошқариш яхши самара бермаслиги кўрсатилиб ўтилмоқда.

Иқтисодий ривожланган мамлакатлар тажрибасида аграр ишлаб чиқаришни бошқариш омиллари (тартибга солиб турувчи) фаол иштирок этиши ижобий натижалар бермоқда. Иқтисодий ривожланган давлатлар (Франция, Италия, АҚШ, Япония, Германия, Англия, Норвегия, Дания ва бошқалар) агросаноат комплексини бошқариш қишлоқ хўжалиги корхонаси тизимида олдинга қўйилган маълум бир мақсадларга эришишга, сўнгра маълум бошқариш қарорларини қабул қилишга қаратилган. Умумназарий ёндашишда, микродаражада хорижий давлатларда аграр корхоналар (фирма, кооператив, корпорация ва ҳоказо) ташкил этиш ва фаолият юритишдаги қўйилган мақсад фойда олишга қаратилган. Макродаражада эса, хорижда аграр тизимни бошқариш учта асосий мақсадга эришишга қаратилган бўлади, (1-расмда). Аграр соҳани давлат томонидан мувофиқлаштириб турилишидаги асосий вазифа, озиқ-овқат бозори инфратузилмасида энг паст даражада ҳимояланган товар маҳсулоти ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлашга қаратилган. Давлат томонидан амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг мақсади – бозор муносабатлари ривожланган шароитда қишлоқ хўжалиги корхоналарини фойда олиш ҳисобига фаолият кўрсатишини таъминлаш учун уларга бошқа давлатлар

2-TOM, 10-SON

маҳсулот ишлаб чиқарувчилари билан тенг (ёки устуворлик) рақобат шароитини яратиб беришдан иборат.

1-расм. Хорижий давлатларда аграр соҳани бошқаришдаги асосий макроиқтисодий мақсадлар.

Ривожланган давлатларда аграр соҳанинг фойда ҳисобига фаолият юритиши кўйидаги шароитларда амалга оширилмоқда:

- ички бозорда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархи, нафақат маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ўз харажатларини қоплаши балки маълум даражада соф фойда олишини ҳам таъминлаши;
- қишлоқ хўжалик маҳсулотлари таннархини бюджетдан тўғридан-тўғри субсидиялар бериш орқали пасайтиришга ёрдам бериш.

Шуни таъкидлаш лозимки, иқтисодий ривожланган барча давлатларда қишлоқ хўжалиги ривожланишига катта эътибор берилади. Бунга мисол қилиб Норвегияни келтириш мумкин. Бу шимолда жойлашган қишлоқ хўжалиги учун ноқулай бўлган, ammo саноати ривожланган давлат ҳисобланади. Киши бошига 32 минг киловатт-соат электр энергияси ишлаб чиқарилади. Бу АҚШга нисбатан 2,4 маротаба кўп, Японияга нисбатан 3,8 маротаба, Германияга нисбатан 4,9 маротаба кўп демакдир.

Давлат томонидан қўллаб-қувватлашга ажратилган маблағ киши бошига ҳисобланганда 650 АҚШ долларини ташкил қилмоқда. Қишлоқ хўжалиги бундай

2-TOM, 10-SON

тарзда қўллаб-қувватланишини бошқа ривожланган давлатлар мисолида ҳам кўриш мумкин. Жумладан, Японияда киши бошига 550 АҚШ доллари, АҚШда 300 долларни ташкил қилмоқда.

Шундай қилиб, қишлоқ хўжалиги фаолиятини фойда билан ташкил қилишнинг юқорида санаб ўтилган йўллари, иқтисодий ривожланган мамлакатлар аграр секторини мувофиқлаштириш асослари бўлиб ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигини мувофиқлаштиришнинг асосий йўналишларидан бири – бу, соаҳани қайтариладиган ва кўп ҳолларда қайтирилмайдиган субсидиялар билан таъминлашдан иборат.

Шунга ҳам эътибор бериш лозимки, аксарият ривожланган давлатларда аграр соҳани бошқариш тизими биргина давлат томонидан мувофиқлаштиришдан иборат бўлмай, балки, хўжалик даражасида ўзини-ўзи бошқаришдан ҳам иборат. Масалан, Англия, АҚШ, Франция ва бир қатор бошқа давлатлар тажрибалари кўрсатишича, давлат тизими билан бир қаторда, параллел равишда, аграр соҳада қишлоқ хўжалигини вертикал бўйича бошқариш тизими турли хил иттифоқлар, бирлашмалар, кенгашлар, кооперативлар тарзида ҳам олиб борилади.

Хўжалик бошқариши фаолият кўрсатаётган агрокомплекс тасарруфига кирувчи биргина маҳсулот етиштириш билан шуғулланувчилар эмас, балки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи, сотувчи, ишлаб чиқариш қуроллари етказиб берувчи, сервис хизмати кўрсатувчи ва бошқа хил фаолият билан шуғулланувчи кооперация ва хўжалик субъектларининг интеграцияланишига асосланган.

Бундай кооперативлар ва интеграллашган бирлашмалар тузилишининг асосий омилларига хўжалик иерархияси бўйича қуйидагиларни киритиш мумкин:

- хўжалик тизимлари ташкил қилишда асосан кооперативларга асосланган соҳалар ва ҳудудлар омилларини бир-бирига мослаштириш;
- бошқаришда асосан икки поғонали тизимни қўллаш (АҚШда уч поғоналик, бизда тўрт поғоналик (республика, вилоят, туман ва хўжалик));

2-TOM, 10-SON

- фаолият юритишни аввало маҳсулот сотиш ва нархларни мувофиқлаштиришга қаратиш;
- соҳалар бўйича иттифоқларни умумдавлат миқёсида агро ташкилотларга бирлаштириш, бу ташкилот фермерлар манфаатини ҳукумат ва парламентда ҳимоя қилиши зарур;
- хўжалик юритиш субъектлари ўз фаолияти давомида сиёсий партиянинг катта ёрдамига таяниши;
- керакли маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун квоталар ва субсидиялар тақсимланишини соҳалар иттифоқлари орқали амалга ошириш;
- баъзи мамлакатлар (АҚШ, Англия, Франция ва бошқалар) каби соҳа иттифоқлари тизимига амалий тадқиқотлар олиб бораётган илмий-тадқиқот институтларини киритиш.

Хорижий мамлакатлар аграр сектори ривожланишида фермерлар кооперативлари, фермерлар иттифоқлари, оилавий фермерлар ўз таркибида омборхоналар, асбоб-ускуналар, компьютер технологиялари мавжуд бўлган ассоциациялар катта роль ўйнамоқда.

Фермерлар иттифоқи ва ассоциациялар миллий ва маҳаллий даражада бир-бири билан мустақам алоқада фаолият юритади ва фермер хўжаликларига хизмат кўрсатади. Биринчидан, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг умумий сиёсий йўналишлари бўйича (маҳаллий, ҳукумат ва парламент томонидан илгари сурилаётган) маслаҳатлар бериш, иккинчидан эса, техник ва технологик муаммолар ечими таъминланиши ташкил этилишига ёрдам беради. Фермерлар бирлашмаси ичида турли даражада маслаҳат марказлари тузилади. Миллий қишлоқ хўжалиги маслаҳат (консультатция) маркази, жойлардаги марказларни ахборот маълумотлари, шунингдек, ишлаб чиқаришдаги илғор тажрибалар бўйича маълумотлар билан таъминлаб туради. Бундай маслаҳат марказларининг асосий вазифалари куйидагилардан иборат:

2-TOM, 10-SON

- қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарувчиларга ишлаб чиқариш услубларини такомиллаштиришда ёрдам кўрсатиш;
- чорва моллари наслини яхшилаш;
- фермерларга қишлоқ хўжалиги экинлари зараркунандалари ва касалликларига қарши курашиш тадбирларида ёрдам кўрсатиш;
- фермерлар учун ўқув курслари ташкил қилиш;
- фермерларни илмий янгилик маълумотлари билан таъминлаб туриш;
- молия ва солиқ тизими учун керакли маълумотлар тайёрлашни ташкил қилиш.

Хорижий давлатларда агрокомплекс тизимини бошқаришга баҳо беришда шу нарсага эътибор бериш керакки, аксарият иқтисодий ривожланган давлатларнинг асосий салоҳияти (потенциали) улардаги аграр корхоналар сони, қишлоқ хўжалиги маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмида эмас, балки ишлаб чиқариш жараёнини илмий-техник таъминот даражаси, бошқариш тизими самарадорлигини ошириш ҳисобига кам миқдордаги ресурслардан оқилона ва самарали фойдаланишда эканлигига ишонч ҳосил қиламиз. Санаб ўтилган омиллар биринчи навбатда, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини ошириш ва уларни жаҳон бозорида юқори рақобатбардошлигини таъминлайди. Шундай қилиб, агрокомплексни бошқаришда ғарб модели ва унинг асосий омилларидан фойдаланиш мамлакат агросаноат комплексини бошқариш тизими самарадорлигини оширишга хизмат қилиши мумкин.

Жаҳон банки томонидан олиб борилган аграр соҳада бошқаришни барча иерархияда маҳаллийдан тортиб, то глобал даражагача такомиллаштириш бўйича тадқиқот натижалари кўрсатишича, ривожланиши турли даражада бўлган мамлакатларда бошқариш сифати бўйича келтирилган маълумотларда бир қатор эътиборга сазовор томонлари бор жумладан, қишлоқ хўжалигидан ривожланиш учун фойдаланишда бошқаришнинг ролига катта аҳамият берилган. Жаҳон банки маълумотларида келтирилишича, ривожланаётган давлатларда бошқаришда

2-TOM, 10-SON

куйидаги муаммоларга дуч келинмоқда: сиёсий ва иқтисодий нобарқарорлик, жамоатчилик фикрини ҳисобга олишдаги қийинчиликлар, бошқариш идоралари жавобгарлигининг паст даражадалиги, давлатнинг имкониятлари чегараланганлиги, коррупция, ҳуқуқий базанинг мустаҳкам эмаслиги таъсир кўрсатади.

Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда қишлоқ хўжалигини бошқаришда қонунчилик ва ҳуқуқий асосларни мустаҳкамлашга катта эътибор берилади. Жумладан, қишлоқ хўжалигига давлат аралашувининг ортиб бориши, аграр муносабатларни тартибга солиш, ижарачини мулк эгасидан муҳофаза қилиш – бу Франция ва Европа иттифоқига кирувчи аксарият давлатларнинг аграр соҳани тартибга солиш ва бошқариш масалаларига тегишли қонунчилик тизимидан мустаҳкам ўрин олган.

Бошқарувнинг Япония тажрибаси¹. Япония компанияларида татбиқ этилаётган корпоратив бошқарув стратегияси. Япония компанияларида жорий қилинган бошқа усуллар: жумладан, “ҳаво ранг океан” усули ривожланмаган бозор стратегиясига йўналтирилган бўлиб, унда компаниялар томонидан кўзланган асосий мақсад – рақобат муҳити мавжуд бўлмаган шароитдаги иқтисодиётнинг дастлабки ривожланиш босқичида фақат катта фойда олишдан иборат.

Иккинчи усул бу янги маҳсулотни ўзлаштиришда қўлланиладиган “7 қадам” тамойили бўлиб, бунда маҳсулот ҳақида ахборот йиғилади, таҳлил этилади, бизнесни муваффақиятли амалга ошириш имкониятлари аниқланади, ҳаракат режаси ишлаб чиқилади ва татбиқ этилади. Шунингдек, нархи ҳамда сифатининг юқори ва паст даражадалигини таққослаш орқали ҳам маҳсулот бозори таҳлил қилинади. Бундан ташқари, маҳсулотнинг ички ёки ташқи бозорда қандай сотилиши ҳам ўрганилади. Хуллас, бирор-бир маҳсулот ишлаб чиқарилишидан олдин ҳозиргача мавжуд бўлган шундай маҳсулот бозори юқоридаги тамойиллар орқали чуқур ва ҳар томонлама

¹ www.biznes-daily.uz

2-TOM, 10-SON

ўрганилади. Бу жараён шундай ташкил этиладики, натижада бозордаги истеъмол талаби катта бўлган товардан ҳам харидоргир, сифатли бўлган ҳамда бозорда биринчи ўринга чиқиб олувчи маҳсулот ишлаб чиқарилишига эришилади.

Яна бир усул — “Kaizen” ва сифат назорати деб аталиб, у корxonанинг барча ходимларини жалб қилиш йўли билан ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини таъминлашнинг кучли қуроли саналади. Бу жараён компания ишчиларининг ўз устида доимий изланиш олиб боришга ва умумжамоа меҳнатига ўз улушини доимий равишда қўшишга ундаши билан аҳамиятлидир.

Муаммоларни аниқлаш, сабабларни таҳлил этиш, унга кўра ҳаракат режасини тузиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш, якунини текшириш ва стандартлаштириш йўли билан эришилган натижаларни мустаҳкамлашдан иборат яна бир усулнинг (PDCA) япон компанияларида жорий этилаётгани ката қизиқиш ўйғотмоқда. Бундан ташқари, муаммолар сабабларининг илдизини аниқлаш мезони бўйича воситани (4M) ҳамда танлаш-тозалаш, саралаш-стандартлаштириш, аралаштирмоқ-тозаламоқ, риоя қилиш-қўллаб-қувватлаш, ўзини интизомга бўйсундириш-доимий такомиллаштириш (5 S) каби тамойиллардан иборат иш жойини ташкиллаштириш қуроли каби воситаларни ҳам юқоридаги усуллар қаторига қўшиш мумкин.

Шу ўринда бизнесни бошқаришнинг “японча усули” кўникмаларини Ўзбекистон иқтисодиётининг турли тармоқларидаги корxonаларда татбиқ этишдаги ўзига хос ўрин тутишини алоҳида таъкидлаш мумкин.

Шу нуқтаи назардан айтиш мумкинки мамлакатимиз иқтисодиётининг аграр тармоғини ислоҳ қилиш ва бошқариш тизимини ривожлантириш борасидаги эришилган ютуқларни инкор этмаган ҳолда ислоҳотларнинг навбатдаги босқичларида давлатимиз томонидан юритилаётган аграр сиёсат талабларидан келиб чиқиб, тармоқни бошқариш тизимини янада эркинлаштириш, бошқарувнинг демократик ва иқтисодий тамойилларини таъминловчи меъёрий ҳужжатларни такомиллаштириб бориш зарур бўлади.

